

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDE MUHALEFET GELENEĞİNİN OLUŞMASI AÇISINDAN SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE DÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ahmetoguz@nevsehir.edu.tr

ÖZET

Türk demokrasi tarihi, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren uzun ve çileli bir yolu ifade etmektedir. Tanzimat fermanının ilanı ile hızlanan yenileşme tepeden başlayan bir hareketin sonucudur. Fakat Demokrasimizin ilk adımı olan Kanun-i Esasi ise aşağıdan yukarı doğru bir hareketle başlamıştır. Bu hareketin öncüleri de Yeni Osmanlılar olmuştur. Yeni Osmanlılar'ın baskısıyla II. Abdülhamid (1876-1909) Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Fakat Osmanlı-Rus savaşını bahane gösteren Sultan, Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmıştır. Kanun-i Esasi'nin tekrar ilanı için bu sefer İttihat ve Terakki Cemiyeti benzer bir mücadele yoluna girmiş ve uzun mücadeleler sonunda bunu başarmıştır. İstibdat döneminin padişahı olarak anılan Abdülhamid aynı zamanda demokrasi denemelerinin de padişahı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, *Kanun-i Esâsî*, İttihat ve Terakki, Sultan II. Abdülhamid.

SULTAN ABDULHAMID II AND HIS REIGN IN THE TERMS OF THE OCCURANCE OF THE OPPOSITION TRADITION AT THE HISTORY OF TURKISH DEMOCRACY

ABSTRACT

History of Turkish democracy refers an uptight and long path from the late times of Ottoman Empire. Modernization, which was fastened by the announcement of Tanzimat ordinance, is the consequence of a movement that comes down from high rankings. But the first step of our democracy namely "Kanun-i Esasi" has begun with a movement that rose up from bottom to top. The initiators of this movement were called New Ottomans. Due to the pressure of New Ottomans Abdulhamid II announced Kanun-i Esasi. But he abolished it back by excusing the war broke out between Ottomans and Russians. In order to make the Sultan re-announce the Kanun-i Esasi" the commission of İttihat ve Terakki (Union and Progress Party) embarked similar struggles and after long struggles they succeeded to make the Sultan re-announce Kanun-i Esasi. Abdulhamid, who was remembered as the sultan of the reign of despotism, was also the sultan of the first experiences of the democracy.

Keywords: Democracy, Kanun-i Esasi, İttihat ve Terakki, Sultan Abdulhamid II

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde kimi aydınlar, devletinin çökmekte olduğunu görerek çareler aramaya başlamışlardı. Son dönemlerde başvurulan çarelerden birisi de Osmanlı Devleti'ne anayasal bir düzen getirme çabasıdır. Bu çabalar aynı zamanda Türk demokrasi tarihinde yönetime demokratik muhalefetin de başlangıcını meydana getirmektedir. Sadrazamın ülkeyi kötü yönettiğini düşünen bir gurup Osmanlı aydını milletin siyasi haklarını savunmak amacıyla 1865 tarihinde Yeni Osmanlılar adıyla bir dernek kurmuştur.¹ Yeni Osmanlılar, anayasalı bir rejime geçişte zaman içerisinde basını da kullanarak etkili bir muhalefet oluşturmuşlar, böylece meşrutiyetin ilanında büyük pay sahibi olmuşlardır.

Anılan tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin geleneksel yönetimi değiştirmek için yurt içinde ve dışında kuvvet içermeyen muhalefet yapmışlardır. Yurt dışında Mısırlı zengin prens Mustafa Fazıl Paşa'nın para desteğini kazanarak faaliyet göstermişlerdir. İçeride ise yönetime karşı olan Osmanlı bürokratlarını bir çatı etrafında toplamışlar ve nihayet Sultan Abdülaziz'i devirecek güce ulaşmışlardı. Yeni Osmanlılar, özellikle Mithat Paşa, meşrutiyetin ilanı ile devletin yönetim sorununun halledileceğini düşünüyordu.

Türk demokrasi tarihi açısından Abdülhamid dönemi tüm çelişkilerin bir arada bulunduğu bir zaman dilimidir. Cumhuriyete kadar iki büyük demokrasi denemesi onun zamanında uygulama alanı bulmuş, Türk tarihine damgasını vuran siyasi partiler bu dönemde kurulmuş, aynı şekilde tarihimizde istibdat olarak bilinen dönem de yine Abdülhamid döneminde yaşanmıştır. Bu dönemi kronolojik sıra içerisinde değerlendirilerek Osmanlı dönemi demokratikleşme tarihini ele alacağız. Yönetim erkinin ilk defa paylaşıldığı silahların gölgesindeki Sened-i İttifak² ve güç kullanılarak mevcut düzeni değiştirmeye çalışan Kuleli Va'ası anılan gerekçelerle dikkate alınmamıştır.³

I. İlk Örgütlenme ve Padişah Değişiklikleri

Osmanlı Devleti'nde batılılaşmayla beraber muhalefet de başlamıştır. Yeniçerilerin kaldırılmasıyla da muhalefetin yönü değişmiş, hükümete karşı aydınlar arasında muhalefet ortaya çıkmıştır. Yönetimle çatışmalar, Tanzimat'ın uygulanmasına tepkiler olarak ortaya çıkmıştır. Bu

¹ Sungu, İhsan, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I-II*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 777; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

² Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, cilt V, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 90.

³ İğdemir, Uluğ, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara 2009.

tepkiyi gösteren Yeni Osmanlılar, Kırım savaşı sebebiyle devletin borçlanmasını, Islahat Fermanıyla gayri Müslimlere aşırı taviz verildiğini, Tanzimat adamlarına şeriatı aykırı davrandıklarını ve şeriatın hükümleri dışında kanunlar çıkardıklarını öne sürerek örgütlü muhalefete başlamışlardır. Devletin yukarıda sıralanan uygulamalarına tepki olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar, bu fikirleri öne sürerek yazdıkları yazılarında yönetimi sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Yeni Osmanlılar'ın etkin üyelerinden Ziya Paşa, Tanzimat döneminde devlet adamlarının devletin temeline balta vurduğunu, Avrupa kanunlarından medet umulduğunu söyleyerek bunlara karşı olduğunu yazmıştır.⁴ Yeni Osmanlılar, devletin borçlanmasının devam etmesi, gayri Müslimlere verilen tavizlerin sürüp gitmesi, Lübnan ve Girit'te meydana gelen olayları hükümet aleyhine kullanarak eleştirilerinin dozunu hep sertleştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde yönetimin temel felsefesini kökten değiştirme başarısını gösteren Yeni Osmanlılar'ın ilk hedeflerinin gerçekte bir meşrutiyet idaresi olmadığı bilinen bir gerçektir. Fakat onların Avrupa'ya kaçtıktan ya da sürgün edildikten sonra orada fikirlerinin değiştiği, meşrutiyet hatta cumhuriyet kavramının dahi dillendirildiği olmuştur.⁵ 1867 tarihinde Londra'da Yeni Osmanlılar Vambéry ve Léon Kahun'la yaptıkları görüşmelerde çekingen bir dille de olsa cumhuriyet kavramını telaffuz etmişlerdi.⁶ Tüm bunlara baktığımız zaman şeriatın hükümlerinden ayrıldığı için yönetimle tartışmaya giren, cumhuriyeti dillendiren ve meşrutiyeti İslâm'ın şura anlayışıyla örtüştürmeye çalışan bu reformist gurup, sosyal hayatlarında olduğu gibi fikri hayatlarında da ortak bir noktada buluşmamışlardır.

Bu dağınıklığa rağmen, Yeni Osmanlılar, kendilerine anayasalı bir rejimin yolunu açacak padişah değişikliklerini yapmada ortak hareket edebilmişlerdir. Bunda elbette ki Sultan Abdülaziz'in tutumu, Balkanlarda ortaya çıkan ve Rusya'nın kışkırtmalarıyla devleti zor duruma düşüren isyanların yanında sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yönetim anlayışı sadece kendisini değil padişahı da yerinden oynatmıştır. Yeni Osmanlılar'ın düşüncesi artık tamamen meşrutiyet idaresidir. Süleyman Hüsnü Paşa bunu "*bir müstebiti indirip diğerini getirmek değil*" şeklinde ifade etmiştir.⁷

⁴ Sungu, İhsan, "a.g.m." s. 801; Ziya Paşa bunu Terkib-i Bend'de şöyle ifade eder:
 İsnad-ı taassub olunur merd-i gayura
 Dinsizlere tevcih-i rivayet yeni çıktı
 İslâm imiş devlete pâbend –i terakki
 Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı

⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, cilt, 1-5, s. 361.

⁶ Sungu, İhsan, "a.g.m." s. 853.

⁷ Süleyman Hüsnü Paşa, *Hiss-i İnkılâp*, Tanin Matbaası, İstanbul 1326, s.23.

Şehzade Murad'da kendisine padişah olacağını müjdelemek için gelen heyete “millet istemedikçe çıkmayacağım” bildirmesi üzerine, Süleyman Paşa da kendilerinin millet adına geldiklerini söyledikten sonra tahtta oturmuştur.⁸

Buradan anlaşılıyor ki 1876 tarihide yapılan ve üç padişahlı yıl⁹ olarak geçen bu tarihte, meşrutiyetin önündeki en büyük engel olan padişah değişiklikleri gerçekleşmişti. İkinci bir engel gibi duran Hüseyin Avni Paşa'nın bir suikast ile ortadan kaldırılmasından sonra artık meşrutiyetin ilanına bir adım kalmıştı. Fakat Sultan Murad'ın hastalığı işleri biraz yokuşa sürer gibiydi. Bu sırada gözler şehzade Abdülhamid'e çevrilmişti. Meşrutiyetçilerle şehzade arasındaki haberleşmeyi sağlayan Mithat Paşa, şehzadenin de kendi fikirlerini benimsediğini düşünerek pek sevinmişti. Hal bu ki iki tarafında yaklaşımı birbirinden farklı olmuştur. Şehzade Mithat'a övgüler yağdırarak iktidara gelmenin yollarını arıyor, Paşa da tüm isteklerini kabul eden bir şehzade bulduğu için pek sevinçliydi. Şehzade Abdülhamid, meşrutiyeti ilan edeceğini söyleyerek Mithat'ı ve Osmanlılar'ın ileri gelenlerini ikna ederek saltanatı elde etmeyi başarmıştır.

Abdülhamid'de bu sırada esen meşrutiyet rüzgârına karşı koyamayacağını anlamıştı. Sonuçta tüm bu çapraşık ilişkilerden ve güvensizliklerden Kanun-i Esasi ile Türk tarihinde ilk defa olarak demokratikleşmenin somut adımı atılmıştır. Her ne kadar Kanun-i Esasi'den önce merkez ve taşrada kurulan meclislerle orta sınıf yönetime katılma imkânı bulmuş olsalar da bu üyelerle Meclis-i Mebusan'daki mebusları kıyaslanamaz. Zira merkez ve taşrada açılan meclisler, padişahın mutlak otoritesini ve adaletle yönetme erkini kullandıkları halde, mebuslar halktan aldıkları gücü kullanmışlardır. Bu tespit meclis zabıt kayıtlarında da birçok yerde defalarca vurgulanmıştır.¹⁰ Meclis-i Mebusan'a seçilen üyeler merkez ve taşradaki meclislerde görev yapan üyeler olsalar bile Meclis-i Mebusan'da seçilmiş olmanın verdiği güven, milleti temsil etme kabiliyeti ile işleri yürüttükleri anlaşılmaktadır.

Yeni Osmanlılar'ın İstanbul hükümetine karşı verdikleri bu mücadele yönetime giremeyen orta sınıf diyebileceğimiz Müslüman kesimi yönetime dâhil etme çabası olarak oldukça önemlidir. Zira Osmanlı

⁸ Süleyman Hüsnü Paşa, *age*, s. 48.

⁹ Davison, Roderich, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, cilt II, çeviren Osman Akınbay, Papirus Yayınları, İstanbul 1997, s. 88. Davison, üç padişahlı yıl olarak adlandırmıştır.

¹⁰ Örneğin Bedran Efendi, kendisini seçen bir buçuk milyonu temsil ettiğini söylemiştir. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi(MMZC) II (1877-1878), (Yay. Haz. Hakkı Tarık Us), Vakit Matbaası, İstanbul, 1954, s. 221-222; balkanlardan gelen muhacirlerin camilerde barınmalarını istemeyen Astarıcılar Kethüdası Ahmet Efendi'nin “Muhacirler camileri kirletiyor.” demesi üzerine diğer mebuslar karşı çıkarak camilerin milletin malı olduğunu söylemişlerdir. MMZC II:156.

devletinde her gayri Müslim gurubun bir büyük batılı devletle ilişkisi ve hamisi vardı. Müslüman halkın bu şekilde yönetime katılması Yeni Osmanlıların, Türk demokrasisine kattıkları önemli bir başarıdır. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın üyelerinin kimlikleri ve geldikleri yerler ve ele alındıkları konular incelendiğinde taşranın ve orta sınıf Müslüman tebaanın İstanbul'da sesini duyurması olarak ele almak yanlış olmaz.

II. Seçilmiş Mebuslardan Demokratik Tepkiler

Kanun-i Esâsi'nin gereği olarak açılan *Meclis-i Mebusan*, yıkılma sürecine giren Osmanlı Devletini kurtarmak ve devletin devamını sağlamak için başvurulmuş demokratik batılı değerleri ön plana alan Osmanlılık temelinde bir kurtuluş mücadelesiydi. Burada temel prensip, din ve mezhep farkı gözetmeksizin "Osmanlı" diye tanımlanan bir üst kimlik oluşturmak, bütün tebaanın barış içinde yaşayabileceği ortak bir vatandaş kimliği kazandırmaktı. Müslüman mebuslar Kanun-i Esasi'nin temel ilkelerine sadık kalırken, gayri Müslim mebuslar, dindaşları olan Osmanlı tebaasının elde ettiği siyasi hakları ve bu hakların Osmanlı hanedanının şemsiyesi altında korunması ve geliştirilmesi için parlamenter rejimi araç olarak görmüşler, bu doğrultuda da temel haklarını geliştirmeye çalışmışlardır. *Meclis-i Mebusan* tutanakları incelendiğinde bu amacın gerçekleştirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Ahmed Mithat Efendi'ye göre *Meclis-i Mebusan* serbest fikir beyanı ile asla, vatana ve millete zarar verecek her hangi bir harekette bulunmamıştır.¹¹ Bu gerçeği çağdaşı yazarlar itiraf ettiği gibi o dönemde kaleme alınan bir belgede de Meclis-i Mebusan'ın niçin toplandığı ve ne iş gördüğü anlaşılammıştır demektir.¹² Meclisin devletin zararına çalışmadığı doğru olabilir ancak beklenen Osmanlı kimliği yaratmada yeterli olmadığı, buna zaman da bulamadığı açıktır. Özellikle yerel yönetimlerle ilgili kanun tasarılarının görüşüldüğü oturumlarda zaman zaman Müslim ve gayri Müslim mebusların farklı istekleri, Osmanlılığın yumuşak karnı olarak su yüzüne çıktığı zabıtlarda görülmektedir.¹³

Osmanlı Devleti'nin her kesiminden ve hemen hemen ülkenin her tarafından mebusların oluşturduğu bu ilk meclis, kurumsal demokrat kimliğini diğer kurumlar yanında savunamamış, varlığı fazlalık olarak görülürken yokluğunun eksikliği o gün hissedilmemiştir. Sultan II. Abdülhamid, her ne kadar meclisi açmış ve ona bir takım haklar vermiş olmasına rağmen, fiili anlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmediğinden meclisin çalışmaları kurumsal değer kazanmamıştır. Çıkardığı hiçbir kanun yürürlüğe girmemiştir. Osmanlı bürokrasisinin içinde iğreti olarak durmuş,

¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp*, C. II Kısım-ı Sanî, İstanbul 1295, s. 243.

¹² BOA., Y.EE., 71/28.

¹³ Meclis-i mebusan zabıtlarının tahlili için bakınız; Oğuz, Ahmet, *Birinci Meşrutiyet Meclisinin Açılışı, İşleyişi ve Kapanması*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010.

danışma meclisi hüviyeti dahi kazanamamıştır. Örneğin Yunanistan'a toprak verilmesi konusunda meşveret meclisi toplanmış, Meclis-i Mebusan'dan da sadece temsilci çağrılmıştır. Fakat temsilci olarak katılan Astarıcılar kethüdası Ahmed Efendi, Osmanlı bürokrasisinin alışık olmadığı bir dille konuştuğundan, mebusun bu tutumu demokratik bir tepki olarak görülmemiştir. Bu tutum Osmanlı bürokratları içinde olduğu gibi sultanı da endişelendirmiştir. Meclisin bu ve benzeri tabii karşılanması gereken tepkileri aşırı bulunmuştur. Meclisin ilk defa olarak demokrasinin en önemli gücü olan halk desteğini alması ve bu güce dayanarak devleti kontrol etme isteği endişeyle karşılanmıştır. Meclisin açıldığı bir zamanda Rus savaşının başlaması ve savaşın kötü gidişi başta ekonomi olmak üzere yönetime karşı sert ve Osmanlı diplomatik nezaketine aykırı eleştirileri padişahı çok rahatsız etmişti. Meclis müzakerelerindeki suçlamalar, padişaha kadar uzanınca, Sultan Abdülhamid anayasadan aldığı yetkiyle bu kendisini kontrol edemeyen gücü ortadan kaldırmıştır.

II. Abdülhamid'e meclisin kapatılması konusunda destek veren Ahmed Cevdet Paşa gibi önemli devlet adamları da vardı.¹⁴ Padişahın meşrutiyeti istemediği bilindiği için, onun etrafında da meşrutiyet aleyhtarı bir gurup toplanmıştı. Din adamları, saray halkı ve devletin mevcut yapısından menfaat sağlayan Galata bankerleri sayılabilir.¹⁵ Mebuslar bu tür ilişkileri meclis gündemine taşımaktan çekinmemişlerdi.¹⁶

III- Meclis-i Mebusan'ın Kapatılmasına Tepkiler

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına, mecliste son dönemde gurup oluşturmaya çalışan bazı mebuslar dışında gazeteler de dâhil olmak üzere herhangi bir tepki gelmemiştir. Bu da gösteriyor ki meclisin kapanmasına tepki gösterebilecek, demokrasiyi savunacak ve demokrasinin farkında olan bir kesimin olmadığı görülmektedir. Belki gerçek anlamda en kararlı tepkiyi yine de ilk meclisin kapanmasına karşı sadece birkaç mebus göstermiştir.¹⁷ Meclis-i Mebusan, ilk meclis denemesi olmasına rağmen son derece demokrat bir meclis olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Abdülhamid de bu olgun meclisin kapatılması kararına karşı gelenleri sadece memleketlerine göndermekle yetinmiştir. Üstelik onlara yolluk ve on bin kuruş da para yardımında bulunarak göndermiştir.¹⁸ Bu mebuslar, muhtemelen grup oluşturarak Sadrazam ile bazı bakanların istifasını isteyen mebuslardı.

¹⁴ Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yayına Hazırlayan, Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 227.

¹⁵ Hulkiender, Murat, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi*, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 2003, 67.

¹⁶ Meclisin açık olduğu sırada palamut ticareti dolayısıyla Banker Zarifi meclis gündemine gelmişti. MMZC I, s.84.

¹⁷ OĞUZ, Ahmet, *age*, s.248.

¹⁸ MMZC II, s.412.

Âlicenap gibi görünen bu davranış birazda gelebilecek tepkileri yumuşatma amaçlı bir tedbir olarak görülmektedir. Bu uzaklaştırılanların içinde mebuslarla işbirliği içinde olduğu düşünülen mebus olmayan kimseler de vardı.¹⁹ Öte yandan Abdülhamid, Sulan Abdülaziz'den itibaren darbeye karışanları da İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı.²⁰ İstanbul'dan uzaklaştırma II. Abdülhamid'in sonra da başvurduğu bir yöntem olmuştur. İttihatçıların sürgününde de bu görülmüştür.

Meclisin kapatılması kararına muhalefet yapan mebuslar değişik din ve ırklardandı. Bunları bir araya getiren sadece meclisin kapatılmasıydı. Bu mebuslardan ikisi gayri Müslim, diğerleri Müslüman, ayrıca dördü de Arap kökenliydi. Mebuslar, meclisin kapanmasına yakın bir araya gelerek hükümeti ve Rus savaşının gidişatını eleştirmişlerdi. Meclis-i Mebusan sınırlı da olsa Osmanlı kimliğini kabul etmiş miydi? Bu erken ve iddialı bir varsayım olmasına rağmen hiçbir zaman test edilme imkânı bulamamıştır.

Sultan Abdülhamid'in yönetimi tamamen tekeline alması Sina Akşin'e göre Mithat Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonradır.²¹ Bu arada Sultan II. Abdülhamid'in düşüncesine yakın olan kimi devlet adamlarıyla saray görevlileri, *Meclis-i Mebusan*'ın yeniden açılmaması yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. Bu yönde 31 Mayıs 1880'de Sultan II. Abdülhamid'e verilen isimsiz bir belgede, bazı çevrelerce *Kanun-i Esâsî* 'nin bütün maddelerinin yürürlüğe konulmasının istendiği hatırlatılarak, bunun daha önce Frenkler tarafından istenildiği ve Osmanlı halkının bunu güçlkle kabul ettiğini ileri sürmüştür. Avrupalıların asıl maksatlarının, din ve mezhep kardeşlerinin haklarını savunmak olduğuna dikkat çekilmiştir.²² *Meclis-i Mebusan*'ın açılması yönünde görüşler de yok değildi. *Kanun-i Esâsî* 'nin yüz on altıncı maddesi²³ gereğince tekrar açılması da istenmiştir.²⁴

Yapılan tartışmalar *Kanun-i Esâsî*'nin yürürlükte olup olmaması değil *Meclis-i Mebusan*'ın tekrar açılıp açılmaması noktasındaydı. Mithat Paşa'nın Yıldız Mahkemesi²⁵nde yargılandıktan sonra sürgüne gönderilmesine tepki gösteren üç genç, sürgüne gönderilmişti. İstanbul Askerî Lisesi öğrencileri olan Nedim, Sait ve Cemal adlı bu üç genç, "*Sadakat Gazetesi*"ne ortak imza ile yazdıkları makalede Mithat Paşa'nın

¹⁹ İki kişi, Necip Bey ile Halil Efendi'dir; Süleyman Paşa, age, s.29.

²⁰ Mabeynci Fahri Bey, *İbretnüma Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, (Yayına hazırlayan, Bekir Sıtkı Baykal), TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.78.

²¹ Mithat Paşa, 7 Mayıs 1884'de Taif'te boğulmak suretiyle öldürülmüştür, Akşin, Sina, "*I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler*", Türk Parlamentosunun İlk Yüz Yılı 1876-1976, TTK Yayınları, Ankara 1976, s.32, (Uzunçarşılı, 1992:55).

²² BOA., Y.EE., 71/30.

²³ Düstur, Birinci Tertip, Birinci Cilt, Matbaa-yı Âmire, 1289, sayfa, 17.

²⁴ BOA., Y.EE., 80/31.

²⁵ Yıldız Mahkemesi hakkında; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

mahkeme kararı olmadan Taife sürülmesinin *Kanun-i Esâsi*'ye aykırı olduğunu yazmıştı.²⁶ Bunlar birer cılız muhalefet olarak kalmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'e asıl muhalefet, iktidarın Yıldız sarayına kayması ve istibdad yönetiminin giderek şiddetini artırmasıyla başlamıştır. Yeni Osmanlılar'ın fikirlerinden faydalanan yeni muhalifler, her halükarda Abdülhamid'e düşman olan gurupları bir araya getirmeye çalışmışlardır. Yeni muhaliflerin eskilere göre bir avantajları daha vardı o da sırf fikir adamı ve gazeteci kimlikleri yanında modern okullarda okumaları da ayrı bir üstünlükleriydi. Üstelik gazete de artık iletişimin yaygın bir vasıtası haline gelmiş ve gücünü artırmıştı. Bu yeni muhalefetin ortak adı İttihat ve Terakki olmuştur.

IV- Demokrasi Yolunda Yeni Bir Arayış; İttihat ve Terakki

Sultan Abdülhamid'in sürgün, baskıcı ve tekelci yönetimine karşı bu sefer muhalefet modern eğitim kurumlarından gelmiştir. Yeni Osmanlılar'ın yazılarını okuyan askeri tıbbiye öğrencilerinden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve Mehmet Reşit'in liderliğinde öğrenciler İttihat ve Terakki adlı bir cemiyet kurmuştur.²⁷ İttihatçılar, sultana karşı azınlıklar da dâhil olmak üzere bütün muhalif unsurları bünyelerine almışlardır.

İttihatçılar İstanbul'da baskı ve takibe uğrayınca tıpkı Yeni Osmanlılar gibi Avrupa'ya kaçmışlar orada faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Arap milliyetçilerinden olan ve Paris'te faaliyet gösteren Halil Gaanem²⁸ ile çalışmışlardır. Daha sonra hükümetle anlaşamayan ve 1889 tarihinde Paris'e kaçarak harekete ivme kazandıran Ahmet Rıza olmuştur.²⁹ Bu cemiyetin önde gelen isimlerinden Mizancı Murad da Mısır'da çalışma imkânı bulamadığından Avrupa'ya kaçmıştı.³⁰ Avrupalı fikirlerin Avrupa'da yayılması ve destek bulması tabiidir. Fakat bu destek demokrasi adına mı yoksa gurupları kontrol için mi bu zamanın süzgecine vurularak değerlendirilebilir.

Askıya alınan Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak için Sultan Abdülhamid'e ilan ettirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avrupa'da siyaseten güç kazanmış ancak bir o kadarda parçalı hale gelmişti. Ahmet Rıza Pozitivist çizgisi ön planda, Murad hilafet ve İslâmi değerlere daha yakın, İstanbul'da ise şiddet ve suikastla da olsa yönetimi devirmeği amaçlıyorlardı.

²⁶ Kuntay, Mithat Cemal, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında II*, Kısım II, MEB Yayınları, İstanbul 1956, s.704.

²⁷ Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 64.

²⁸ Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

²⁹ Ramsour, Ernest, E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Pozitif Yayınları, 2007, s. 39.

³⁰ Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2001, s. 48.

Bu haliyle üç başlı gibi görünen cemiyet gerçekte kendi aralarında da çok parçalı küçük guruplardan oluşan bir yapıya sahipti. Ahmet Rıza şiddete karşı, hanedanın değil Abdülhamid'in devrilmesini, İslahatların tüm Osmanlılar için yapılmasını isteyen bir anlayışı savunuyordu. Ahmet Rıza Fransa'da Fransızca olarak yayınlanan Meşveret gazetesinin ekinde tüm Osmanlı teb'asını hanedanla kucaklayan barışçı ve demokrat, batılı değerleri benimseyen bir Osmanlı devleti çiziyordu. Mısırdan Cenevre'ye gelerek orada mücadelesini sürdüren Mizancı Murad, etrafına daha sıcak davranıyor, Türkçü ve İslâmi söylemleri ön plana çıkarıyordu. Ayrıca Murad, Osmanlı içindeki gayri Müslimlere ki bu arada Ermeniler devletin en önemli problemydi, hiçbir kesime devleti böldürecek ayrıcalık verilemeyeceğini açıklamıştı. Osmanlı devletinde yapılacak genel ıslahatlar çerçevesinde Ermeniler de diğer gayri Müslimler de yeni ve daha iyi haklara kavuşacağı söylenmişti. Cemiyet, yayınladığı beyannamede Ermenilerin İstanbul'da Babıaliyi basmaları kınmış, zulmün ve istibdadın kaynağı Yıldız'ın basılmasını öne sürmüştür.³¹

Bir yandan İttihatçılar, Müslüman kamuoyuna mesaj vermek için Ermenilerin yaptıklarına tepki gösterirlerken, öte yandan da onlardan halen bir şeyler umuyorlardı. İttihat ve Terakki, muhtemelen *İttihad-ı Anasır*'ı yani Osmanlılık fikrini halen yaşatmaya çalışmış, bütün gayri Müslimleri bu arada Ermenileri de devlet içinde tutacaklarını tahmin etmişlerdir.

Ermeniler, ayrı bir devlet kurabilmek için Osmanlı devletiyle çarpışırken, İttihatçılar ise "*Kızıl Sultan*" adı verdikleri Abdülhamid'i yıpranıyor diye adeta sevinmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, birlik sağlamak için yaptığı kongrelerde davetli Ermeniler milli marş³² söylerken, cemiyetin önde gelen isimleri Osmanlı birliğinden ve "*kızıl Sultan*"ın kötülüğünden bahsetmişlerdir. Bu örnekte olduğu gibi İttihatçıların gayri Müslimler konusunda politikaları belirsiz şekilde devam etmiştir.

Bütün bu dağınıklıklarına rağmen yaptıkları kongrelerle "ittihad"ı hedefleyen cemiyet, her seferinde daha da dağınık olarak kongrelerden çıkmıştır. 1906 tarihin kadar böyle giden örgüt Selanik'de Mithat Şükrü (Bleda)'nın evine kurulan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"yle büyük bir ivme kazanmıştı.³³ Geniş bir taraftar desteği kazanan hareket, artık gerekli olgunluğa ulaşmış ve darbe yapacak ordu desteğini de kazanmıştı. Bu sırada Balkanlarla ilgili gelen belgelerde Bosna-Hersek olaylarının arttığı Rusya ve Avusturya'nın olaya müdahale edeceği, Balkanlarda yeni devlet kurulacağı kaygıları aktarılmaktadır.³⁴ 1908 tarihinde ortaya çıkan Makedonya olayları

³¹ Ramsour, Ernest, E., *age.*, s. 41 ve devamı.

³² Osmanlı Gazetesi, 1 Ağustos 1987, Numara 89, s.8.

³³ Akşin, Sina, *age.*, s. 92.

³⁴ HR.TO..124/89. Konuyla ilgili elçiliklerden gelen benzer pek çok belge bulunmaktadır.

ve Reval³⁵ buluşması İttihat ve Terakki'yi harekete geçirmiş ve II. Meşrutiyet'in ilanı gerçekleşmiştir.³⁶ Muhalefete direnemeyerek I.Meşrutiyet'te olduğu gibi II. Meşrutiyet'i de ilan eden Sultan II. Abdülhamid'dir. Sultan için bunun anlamı demokrat bir kimliğin değil tam aksine kaybedilen ve mecbur kalınan bir durumun ifadesidir. Kendisini tahttan indirmeye çalışanlarla çeyrek asırdan fazla mücadele eden padişah daha fazla direnememiş, Kanun-i Esasi'yi ilan etmek zorunda kalmıştır. Sultan'ın meşrutiyete ve onun getirdiği düzene inanmadığı bilinmektedir. Öte yandan bu mücadeleyi her ne pahasına olursa olsun veren İttihatçılar acaba ne kadar kanuna ve onun getirdiği ilkelere inanıyorlardı? İttihat ve Terakki'nin 1908'en 1918 tarihine kadar bir şekilde iktidarda kaldığı dönem göz önüne alınırsa bu soruya olumlu cevap vermek mümkün görünmemektedir. Onların, meclis seçimlerinde demokrat davranışları! bellidir.³⁷ Belli olan bir şey daha vardı ki o da demokrasi ve eşitlik için gelen ama demokratik olmayan yeni bir gücün iktidarı ele geçirmesidir. İttihatçıların son yayınladıkları bildirimlerin birinde hedeflerini sıralarken ilk sırada Abdülhamid'in tahttan indirilmesi konulmuştu.³⁸ Bu da gösteriyor ki öncelikli ilk iş meşrutiyetin ilkeleri değil, yıllardır iktidarda istibdatla ülkeyi idare den "*Kızıl Sultan*"ı devirmek olmuştur.

SONUÇ

Türk demokrasi tarihinde sultan Abdülhamid'in ayrı bir yeri vardır. Kendi döneminde istemediği iki meşrutiyeti ilan etmiştir. Her iki meşrutiyetin ilanı sürecinde ortaya çıkan guruplarla sultan mücadele etmiş, ama her ikisine karşı da başarılı olamamıştır. İlk meşrutiyetin ilanı gençliğine ikinci meşrutiyetin ilanı da yaşlılığına gelmiştir. Fakat bütün bunlar gösteriyor ki, Avrupa sistemi olarak adlandıracağımız halkın iktidarı ve milletin egemenliği ilkesi Osmanlıda da yer bulmuş, tam iktidar olamasa da iktidarın ortağı olmayı başarmıştır. Bu süreci durdurmaya Osmanlı monarşisinin de gücü yetmemiştir.

Bunun tersi olarak Avrupa'daki her hareket Osmanlı'yı da etkilemiştir. 19. Yüzyıldan itibaren yenileşme modeli olarak karşımıza çıkan bu etki, yüzyılın sonuna doğru demokrasi alanında kendini göstermiştir. Avrupa'daki Fransız ihtilâlinden bu tarafa Avrupa'daki orta sınıfın ihtilâl dalgası bizde de meşrutiyet olarak kendisini göstermiştir. Birinci meşrutiyet, Mithat Paşa'nın şahsında şekillenmiş, Yeni Osmanlılar'ın fikir desteğiyle

³⁵ Bayur, Yusuf Hikmet, *age.*, s 443.

³⁶ Unat, Faik Reşit, *İkinci Meşrutiyet'in İlâmı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 28.

³⁷ Karaca, Taha Niyazi, Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçiş sürecinde son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 22.

³⁸ Bayur, Yusuf Hikmet, *age.*, s 399.

başarıya ulaşmıştır. Vilayet meclislerinden seçilen çoğu mebuslar, başkentte orta sınıfı başarıyla temsil etmişlerdir.

İkinci meşrutiyette aynı şekilde, Yeni Osmanlılar'ın gücünden etkilenerek ittihat ve Terakki adıyla demokrasi mücadelesi vermiştir. İttihatçılar da orta sınıftan olmalarına rağmen modern okullardan daha bilinçli şekilde gelmişlerdir. İttihatçılar saltanattan cumhuriyeti hazırlamaları ve seçim unsurunu yerleştirmeleri bakımından geçiş hazırlayan bir dönem olarak demokrasimize büyük katkı sağlamışlardır. Vatanın kurtuluşuna öncülük eden müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin temellerini oluşturmuşlardır. Türk demokrasisi yöneticilerle halkın ortak aklından değil, karşılıklı mücadeleler sonucunda oluşmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA., Y.EE., 71/28.

BOA., Y.EE., 71/30.

BOA., Y.EE., 80/31.

HR.TO..124/89.

Matbu Eserler

Osmanlı Gazetesi, 1 Ağustos 1987.

Düstur, Birinci Tertip, Birinci Cilt, Matbaa-yı Âmire, 1289

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi I (1877–1878), (Yay. Haz. Hakkı Tarık Us), Vakıf Matbaası, İstanbul, 1939.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi II (1877–1878), (Yay. Haz. Hakkı Tarık Us), Vakıf Matbaası, İstanbul, 1954.

Araştırmalar

AHMED MİTHAT EFENDİ, *Üss-i İnkılâp*, C. II Kısım-ı Sanî, İstanbul, 1295.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2001.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yayına Hazırlayan, Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

EBUZZİYA TEVFİK, *Yeni Osmanlılar*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

MABEYNCİ FAHRİ BEY, *İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, (Yayına hazırlayan, Bekir Sıtkı Baykal), TTK Yayınları, Ankara, 1989

HULKİENDER, Murat, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi*, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 2003.

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL, *Son Sadrazamlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

- KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1957.
- KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, I. Cilt, Orion Yayınları, Ankara 2005
- KUNTAY, Mithat Cemal, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında II, Kısım II*, MEB Yayınları, İstanbul, 1956.
- RAMSOUR, Ernest, E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Pozitif Yayınları, 2007.
- SUNGU, İhsan, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat I-II*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 999,ss. 777-857.
- SÜLEYMAN PAŞA, *Hiss-i İnkılâp*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1326.
- UNAT, Faik Reşit, *İkinci Meşrutiyet’in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, “İlk Meclis-i Mebusan’da Anasır Nispeti”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1952.